

Rumantschia e Rumènia – intgins tratgs cuminaivels

DA RICO F. VALÀR

■ **Tranter la Rumantschia e la Rumènia datti, danor acziuns da solidaritad punctualas e singulas traducziuns dad ovras litteraras, paucs stgomis u interess vicendaivels. Ma era sche questas duas regiuns culturalas e linguistics èn ozendi uschè distantas e differentas, datti en il svilup da lur lingua e litteratura in pèr parallelas interessantas.** Il rumen è, sco il talian, il franzos, il spagnol, il portugais, il rumantsch euv. ina lingua neolatina, quai vul dir ina «figlia» dal latin. Sco ch'ìls Romans han conquistà la «Rezia» l'onn 15 a. C. e latinisà ils pievels indigens, han els 120 onns suenter invadì il territori da la Rumènia actuala e latinisà ils pievels nomads al nord e sid dal Danubi. Er sche quests dus territoris han gì in svilup individual, as chatta en il decurs da l'istorgia adina puspè situaziuns cumparegliablas.

Nagins centers linguistics en il temp medieval

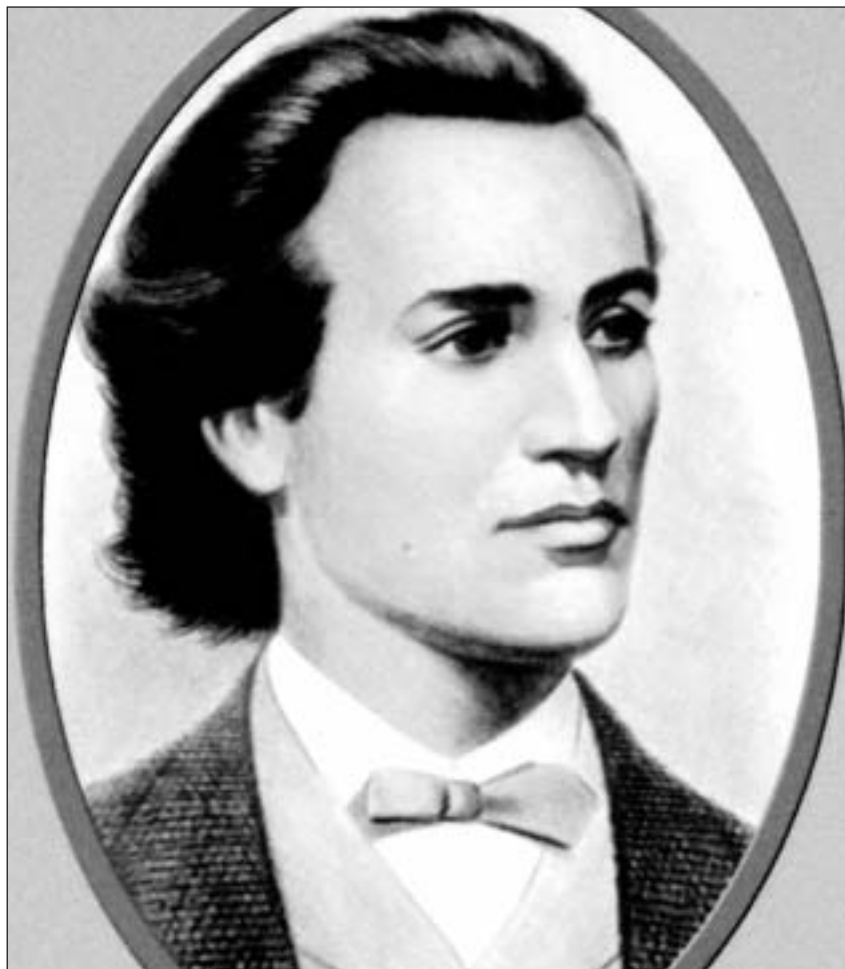
Ils «Rumens» han vivì fin en il 14avel tschientaner sco nomads da l'allevament da nursas. Uschia n'hai da naginas grondas citads u curts medievalas «rumenas» che avessan dà forza e pussanza al rumen (en las impurtantas citads medievalas da la Rumènia han ins discurrì tudestg ed ungarais).

Era ils Rumantschs han vivì durant il medioevo sparpagliads en lur valladas muntagnardas e n'han gì nagina citad «rumantscha» che avess servì sco center da cultura e prosperitad per la lingua. La citad da Cuir ha gì gia baud (p. ex. sut Carl il Grond) in'impurtanta preschientscha dal tudestg.

Contact cun linguas da prestige

Ils Rumantschs èn damai stads fitg baud en in contact intensiv cun linguas estras da grond prestige. L'emprim natiralmain cun il latin ch'è restà ditg la lingua da cultura, ma baud er cun las linguas germanas ch'eran las linguas dals politicamain pussants (p. ex. sut ils Francs e Habsburgais). Era il contact surtut economic cun la Lumbardia ha laschà fastizs en il rumantsch.

Las stirpas rumenas han tras lur vita nomada gia adina gì blers contacts cun autras linguas dal Balcan. Suenter ch'ellas èn daventadas stablas, èn ellas stadas en stretg contact cun ina lingua da grond prestige: il slavon, la veglia lingua da la baselgia ortodoxa, che ha influenza decisivamain la furmaziun ed il svilup dal ru-

men. Fin en il 17avel tschientaner era il slavon sco «limb de cultur» la lingua da la baselgia, da l'administraziun e da la scienza.

Il rumantsch ed il rumen èn marcads profundamain da lur stretg contact cun autras linguas e surtut cun linguas da pussanza.

La refurma ed ils emprims texts scrits

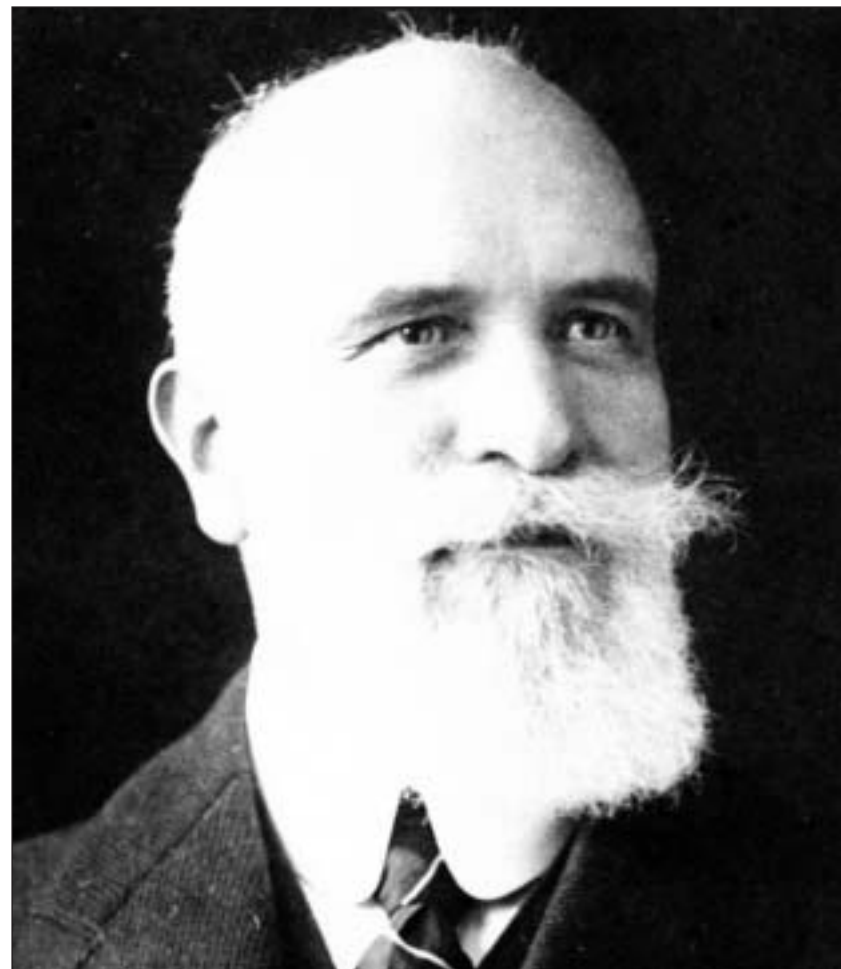
Entant che las autras linguas neolatinas han gì gia a partir dal 11- e 12avel tschientaner furmas scrittas, uschè numnadas scriptae, dateschan ils emprims documents scrits rumens e rumantschs pir dal 16avel tschientaner e sa restrenchan quasi exclusivamain a texts religios ch'èn vegnids translats u scrits en connex cun la reformaziun: diversas translaziuns da texts religios slavs u grecs en rumen, en rumantsch tranter auter ils catechissem da Gabriel e Bifrun, il Nouv testamaint da Bifrun u ils Psalms da Chiampel.

Naschientscha da la belletristica

En la segunda mitad dal 19avel tschientaner è situada l'uschenunada «renaschientscha rumantscha» colliada cun la

naschientscha d'ina litteratura rumantscha seculara, cun l'instrucziun dal rumantsch en las scolas popularas, cun ina conscientisaziun creschenta da la populaziun per sia lingua e cultura e cun il svilup d'ina atgna pressa. Ils poets sco Giacun Hasper Muoth e Peider Lansel han stuì elevar lur lingua ad ina lingua litterara, creond novas furmas e manieras da s'exprimer sin basa da la veglia tradiziun scritta e da la lingua discurrada. En quels decennis èn era situadas provas da purifitgar il rumantsch eliminond plects talians u tudestgs e tentativas da crear ina lingua da standard rumantscha.

Cun la «coala ardelean» hai dà en Rumènia al principi dal 19avel tschientaner in svilup fitg sumegliant. Ins ha cumenzà a s'interessar dapli per la lingua, sia instrucziun e standardisaziun e dend pli e pli paisa a la descendenza latina dal rumen han ins empruvà da purifitgar el eliminond plects slavs. Cun il moviment da giuvens poets Junimea enturn il poet naziunal Mihai Eminescu (1850–1889) ha la poesia rumena chattà sia plaina flur. Era el ha stuì dar a sia lingua ina nova tempa ed in nov spiert per pudair stgafir lirica e prosa «moderna».

Parallelas linguistics

A l'intern da las duas linguas datti, en cuntrast cun las autras linguas neolatinas, pliras parallelas che sorprendan. Per exempel dovran oz be il rumen ed il rumantsch (ed ina pitschna zona en Sardegna) furmas dal latin ALBUS per alv/alb, resp. alb in rumen (dasper branco, blanco, blanc, bianco, etc.). Era s'ha il pled latin BASILICA mantegnì mo en questas duas linguas sco pled generic per la chasa da Dieu: baselgia resp. biseric (dasper las furmas da l'auter pled latin ECCLESIA sco igreja, iglesia, església, église, chiesa). Be in rumantsch e rumen è il latin ARDERE (>a arde resp. arder) il verb il pli usità per insatge che brischa (en autras linguas: queimar, quemar, cre-mar, brûler, bruciare) e mo qua datti anc plects derivads dal latin INCIPERE (>a începe resp. entscheiver) per l'acziun da cumenzar (visavi a começar, empezar, començar, commencer, incominciare). Il verb SALIRE ha mantegnì ses senn pli vegl be en saglir/sigliar, resp. a s ri (cunter p. ex. en spagnol salir = sortir u talian salire = ascender).

Il rumantsch ed il rumen han gì in contact uschè stretg cun ina lingua da

prestige na latina, ch'els han perfin emprèstà il pled per dir «gea»: il sursilvan «gie» as po declarar cun l'influenza dal tudestg ja ed il rumen «da» deriva da las linguas slavas.

Ils fenomens parallels preschentads qua na mussan betg in svilup cuminaivel da las duas linguas, plitgusch la tendenza da conservar las medemas furmas dal latin u las consequenzas dal fatg ch'ellas han gì in lung e profund contact cun linguas da prestige na latinas.

Il rumantsch è mo apparentamain ina lingua isolada: en confrunt cun sias «sorras» neolatinas dessi anc blers svilups e problems cuminaivels da scuvrir!

Ina versiun putera da quest artigel è cumparida ils 15 december en la gasetta da l'Academia Engiadina Samedan.

Per ulteriuras infurmaziuns:
Kramer, Johannes (1982): Rumänisch – Bündnerromanische Sprachparallelen. en: *Balkan Archiv*, n° 7, pp. 145–159, Veitshöchheim.
Liver, Ricarda (1999): Rätoromanisch. Eine Einführung in das Bündnerromanische. Narr Verlag, Tübingen.
Dahmen, Wolfgang (2003): Externe Sprachgeschichte des Rumänischen. en: *Ernst (et. al.): Histoire linguistique de la Roumanie*, tom I, pp. 727–745, Gruyter, Berlin.